

ЗМІСТ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

ТЕМА: Політичні еліти і політичне лідерство

План

1. Сутність елітизму. Теорії еліт Г.Моски, В.Парето, Р.Міхельса
2. Типологія і функції політичної еліти.
3. Теорія лідерства: сутність, природа та підходи.
4. Типологія та функції політичних лідерів.

Основні поняття: політична еліта, політичний лідер, популізм, харизматичний лідер.

Методичні рекомендації до вивчення теми:

1. Проблема політичних еліт є однією з центральних у політології, оскільки якість політичної влади багато в чому визначається саме якістю політичної еліти. Студентам треба визначитися з сутністю політичної еліти як провідної, відповідальної частини суспільної структури суспільства, виділити характерні риси політичної еліти.

Під час вивчення першого питання студенти повинні прослідкувати історичний розвиток категорії «еліта» (від стародавніх часів і до наших днів), ознайомитись з класичними елітарними теоріями Г.Моски, В.Парето і Р.Міхельса. Особливу увагу треба звернути на взаємодію аристократичної та демократичної тенденцій у розвитку політичної еліти (Г.Моска), поділ еліти на правлячу та неправлячу, закон циркуляції еліт (В.Парето), залізний закон олігархії та висновки про недоцільність демократії (Р.Міхельс).

2. Особливої уваги потребує вивчення проблеми типології політичних еліт. З огляду на велику кількість існуючих класифікацій слід виділити основні критерії типології еліт: місце в політичній системі, обсяг владних повноважень, час і засіб утвердження панування, види та масштаби діяльності, стиль правління тощо. У відповідності з цими критеріями студентам треба класифікувати еліти, конкретизуючи прикладами з історії або сучасного політичного життя. Характеристика політичної еліти буде неповною без розгляду питання про її формування й відтворення. Важливо усвідомити, що у світовій політичній практиці склалися дві основні системи формування політичних еліт: антрепренерська і система гільдій. Студенти повинні проаналізувати ці варіанти рекрутування еліт, їхні особливості, позитивні якості та недоліки.

Слід також охарактеризувати функції, які виконує політична еліта (стратегічну, комунікативну, регулятивну, інтегративну тощо). Опрацювання теоретичного матеріалу дасть змогу з'ясувати: які фактори обумовлюють існування політичних еліт, чи виступають еліти обов'язковим атрибутом суспільства, чи мають еліти майбутнє?

Для засвоєння матеріалу необхідно також розглянути процес формування й особливості еволюції української політичної еліти за період з 1991 р. Важливо уявити, що в ці роки відбувається становлення нової пострадянської еліти. Необхідно охарактеризувати суттєві зміни якісного складу української еліти: омолодження, зменшення вихідців із нижчих верств суспільства, збільшення осіб із вищою освітою тощо. Студентам треба проаналізувати факт структурної неоднорідності української політичної еліти, визначити особливості формування сучасної політичної еліти України. В цьому контексті слід звернути увагу на неузгодженість дій загальнонаціональної та регіональної еліт, домінування корпоративних, власницьких інтересів у діях еліти.

3. Третє питання теми, присвячене проблемі політичного лідерства, має на меті з'ясування питання: чи є феномен лідерства об'єктивною потребою суспільства і якими чинниками обумовлюється формування певного типу політичного лідера. При вирішенні цієї проблеми студенти повинні розкрити сутність поняття «політичний лідер», проаналізувати основні концепції лідерства (теорію рис, ситуаційну, психологічну концепції тощо).

4. Окрему увагу необхідно приділити вивченню типології політичних лідерів. Детального аналізу потребує, перш за все, класична типологія М.Вебера: слід дати чітку характеристику кожному з типів (характерні риси, умови появи та існування, конкретні приклади). Особливу увагу варто зосередити на харизматичному типі лідерства, його особливостях, пояснити виникнення лідерів цього типу саме в кризові для суспільства періоди. Далі студентам слід звернути увагу на інші варіанти типології політичних лідерів в залежності від різних критеріїв: стилю політичної діяльності, іміджу і ролевого призначення, масштабу діяльності, ставлення до існуючих

суспільних порядків тощо. Характеристику функцій політичних лідерів слід давати в залежності від ситуації, в якій доводиться діяти лідерам: в умовах надзвичайної ситуації або відносної стабільності в країні.

Короткий виклад змісту лекції:

1. Сутність елітизму. Теорії еліт Г.Моски, В.Парето, Р.Міхельса

 Еліта (від франц. elite - кращий, вибраний, відбірний) - це провідні верстви суспільства, які здійснюють керівництво у певних галузях суспільного життя (відповідно розрізняють економічну, духовно-інтелектуальну, політичну, військову, наукову еліти тощо).

Суть елітизму: суспільством завжди править еліта - меншість, наділена особливими соціальними, психологічними й політичними якостями.

 Політична еліта – сукупність осіб, які виділяються з політичного середовища на основі вищого ступеня розвитку окремих політичних якостей.

Характерні риси політичної еліти: невелика, достатньо самостійна соціальна група; високий соціальний статус; значні обсяги державної та інформаційної влади; безпосередність у здійсненні влади; організаторські здібності та талановитість.

Сутність еліти викликає значні суперечки серед учених. Перші трактування були дані ще в стародавні часи. Конфуцій, Платон, Аристотель заклали основи ціннісного підходу до розуміння еліти: еліта включає кращих з кращих, тобто тих, хто володіє такими чеснотами, як мудрість і справедливість. Значний вплив на формування елітарних теорій здійснили ідеї Н. Макіавеллі і Ф.Ніцше.

Але сучасне розуміння проблеми складається у кінці XIX - на початку XX ст. З'являються перші теорії еліт (Г. Моски, В. Парето і Р. Міхельса). Виникнення елітарних концепцій стало своєрідною реакцією на теорії демократії і на марксистське вчення про роль народних мас в історії. У перших елітарних теоріях містилася критика демократії. Але нині більшість політологів намагається знайти компроміс між елітизмом і принципами демократії, розробляючи концепції демократичного елітизму.

Г. Моска (1858-1941) виклав свої погляди на еліту у праці «Основи політичної науки» (1896). Головна ідея цієї праці: неминучим є поділ суспільства на два класи: клас, який управляє, і клас, яким управляють. Перший клас – політичний (або правлячий) клас - завжди складає незначну меншість суспільства. Він здійснює всі політичні функції, монополізує владу й користується притаманними їй привілеями, тоді як другий клас, значно численніший, управляється й регулюється першим.

Влада завжди перебувала й повинна перебувати в руках меншості. Коли влада переходить з одних рук в інші, то завжди переходить від однієї меншості до іншої, але ніколи - від меншості до більшості. Критерій входження в політичний клас – організаторські здібності, а також матеріальне, моральне та інтелектуальне переважання над іншими.

Г.Моска виокремив дві тенденції у розвитку політичного класу:

- 1 – аристократичну (проявляється у прагненні політичного класу стати спадковим);
- 2 – демократичну (проявляється в оновленні складу політичного класу за рахунок найбільш здібних до управління, активних представників нижчих верств суспільства).

Переважання аристократичної тенденції веде до виродження політичного класу, суспільного застою, активізації боротьби нових соціальних сил за здобуття панівних позицій у суспільстві. Переважання демократичної тенденції упереджує дегенерацію пануючого класу, робить його здатним до ефективного керівництва суспільством. Найбільш бажаною для суспільства є рівновага між аристократичною і демократичною тенденціями, бо вона забезпечує як стабільність, так і якісне оновлення суспільного керівництва.

В.Парето (1848-1923) ввів у науковий обіг термін «еліта» у праці «Трактат із загальної соціології» (1916). Він виходив з того, що суспільством завжди правила й повинна правити вибрана, наділена особливими соціальними та психологічними властивостями меншість - еліта, її складають індивіди, які вирізняються високими показниками в тій чи іншій сфері діяльності, посідають найвище місце на шкалі таких соціальних цінностей, як влада, багатство чи знання.

В.Парето поділяє еліту на правлячу й неправлячу (контреліту, або потенційну еліту). У правлячій еліті виділив два типи, які послідовно змінюють один одного: еліту «левів» (консервативно налаштовані, нездатні до компромісів, прихильники силових методів правління, які виступають проти радикальних суспільних змін, переважають в умовах політичної стабільності) та еліту «лисів» (люди динамічні, майстри обману й політичних комбінацій,

прихильники радикальних перетворень у суспільстві, спираються не на силу, а на переконання, переважають в умовах нестабільності).

«Закон циркуляції еліт» (В.Парето): правляча еліта прагне зберегти свої привілеї і передати їх у спадок, у результаті погіршується якісний склад правлячої еліти, вона вироджується, що спонукає кількісно зростаючу контреліту до боротьби за владу (революція). Контреліта скидає правлячу еліту і за допомогою мобілізованих нею невдоволених мас встановлює власне панування. Так відбувається зміна правлячих еліт.

Р. Міхельс (1876-1936) поєднав проблеми виникнення і функціонування політичних еліт з діяльністю політичних партій. Р.Міхельс сформулював «залізний закон олігархії»: керівна меншість поступово виходить з-під контролю рядових членів, відривається від них і підпорядковує політику власним інтересам, піклуючись передусім про збереження свого привілейованого становища. Так в партіях і суспільстві в цілому виокремлюється еліта. Будь-яким, навіть демократичним суспільством завжди фактично править олігархічна елітарна група. Демократія як безпосередня влада мас неможлива суто технічно й недоцільна з огляду на некомпетентність мас і їх байдуже ставлення до політики.

2. Типологія і функції політичної еліти

У науковій літературі – багато типологій (за різними ознаками).

За місцем у політичній системі еліта поділяється на правлячу і неправлячу (контреліту).

За обсягом владних повноважень еліта поділяється на вищу (ті, хто приймає найбільш значущі для всього суспільства політичні рішення, провідні політичні керівники), середню (виборні посадові особи - члени парламенту, мери) й адміністративну (вищий прошарок державних службовців).

За часом і засобами утвердження панування політичні еліти поділяються на традиційні (родова знать, земельна аристократія, воєнна еліта, релігійні ієрархи) і сучасні (підприємці, освічені політичні лідери, представники науково-технічної інтелігенції, мистецтв).

За основними сферами життєдіяльності суспільства політична еліта поділяється на партійну, військову, адміністративну та ідеологічну.

За способом формування еліти поділяються на закриті й відкриті (система гільдій і антрепренерська система). Формування еліти системою гільдій характеризується закритістю, відбором претендентів на більш високі посади головним чином із нижчих прошарків самої еліти, поступовим і повільним просуванням по службі. Особлива увага при призначенні на посаду звертається на партійність та особисту відданість вищому керівництву. Головним засобом відбору. Антрепренерська система відбору еліт характеризується відкритістю, широкими можливостями для представників будь-яких суспільних груп претендувати на керівні посади. Першорядне значення у відборі відіграють особистісні якості кандидата. Головним засобом відбору є вибори.

Обидві системи відбору еліт у чистому вигляді трапляються досить рідко. В цілому система гільдій переважає в авторитарних і тоталітарних політичних режимах, а антрепренерська система - в демократичних, при чому кожна з них має свої переваги й недоліки.

За масштабами діяльності політичні еліти поділяються на загальнонаціональні та регіональні.

За способом приходу до влади еліти поділяють на легітимні (отримали владу при добровільній підтримці мас) й нелегітимні (панують над більшістю за допомогою примусу, насильства).

Оригінальну типологію політичних еліт запропонував В. Парето: **за стилем правління** є еліта "левів" та еліта "лисів".

Функції політичної еліти переплітаються з тими, які виконують політична система суспільства в цілому, її окремі інститути.

- Функція політичного цілепокладання полягає в розробці стратегії і тактики розвитку суспільства, визначенні політичної програми дій.
- Інтегративна функція полягає в забезпеченні цілісності й єдності суспільства, стійкості його політичної та економічної систем, уникненні соціально-політичних конфліктів, знаходженні оптимальних варіантів їх розв'язання в разі виникнення.
- Регулятивна функція полягає у прийнятті політичних рішень, спрямованих на регулювання суспільних відносин, розв'язання назрілих проблем, здійсненні розподілу і перерозподілу матеріальних, фінансових, людських та інших ресурсів.
- Комунікативна функція полягає у забезпеченні горизонтальних зв'язків в суспільстві, а також вертикальної комунікації між владою і масами.

3. Теорія лідерства: сутність, природа та підходи.

Політичний лідер (від англ. *leader* – керівник, провідник, глава) - авторитетна особа, яка здійснює переважний вплив на інших людей з метою інтеграції їхньої діяльності для досягнення спільних політичних цілей.

Політичний лідер виступає як об'єднувач людей, захисник їхніх інтересів, ініціатор оновлення життя й організатор діяльності людей. Політичний лідер – це той, хто здатний змінювати хід подій і спрямованість політичних процесів. В ролі лідерів можуть виступати не лише окремі особистості, але й цілі організації: партії (КПРС в колишньому СРСР), держави (США у сучасному світі).

Лідери є в основному людьми з підвищеною самооцінкою. Для багатьох із них характерне відчуття необхідності власного керівництва іншими людьми. Вони прагнуть завжди бути попереду, брати на себе функції лідерства з власної ініціативи. Лідерами є не мислителі, а люди дії. Політичний лідер має відкинути будь-які сумніви, бути впевненим у собі, рішучим, не надавати особливого значення негативним наслідкам своїх дій тощо.

4. Типологія та функції політичних лідерів.

Класичною є **типологія політичного лідерства М. Вебера**, який виокремлює три типи політичного лідерства – традиційне (ґрунтується на авторитеті звичаїв), харизматичне (ґрунтується на вірі в незвичайні якості і здібності лідера, його винятковість) й раціонально-легальне (базується на переконанні в законності й раціональності встановлених порядків).

За стилем політичної діяльності виділяють наступні типи політичного лідерства:

- цезаристський - ґрунтується на зосередженні усієї повноти влади в руках лідера;
- плутократичний - ґрунтується на багатстві і представляє інтереси найзаможніших суспільних верств;
- популістський - ґрунтується на намаганні досягти популярності в масах ціною необґрунтованих обіцянок, демагогічних гасел;
- професійний - ґрунтується на органічному поєднанні високого інтелекту, вольового устремління, розвиненої здатності генерувати оригінальні свої і сприймати чужі ідеї, високої моральності лідера-професіонала постіндустріального суспільства

За іміджем і ролевим призначенням виокремлюють такі типи: лідер - «служитель», лідер - «торговець», лідер - «пожежник», лідер - «прапорonoсець», лідер - «актор».

За ставленням до існуючих суспільних порядків лідерів можна поділити на:

- консерваторів (прагнуть зберегти й зміцнити існуючий суспільний лад);
- реформаторів (обирають еволюційний шлях зміни дійсності, прагнуть зберегти здобутки минулого, спираються на традиції);
- революціонерів (заперечують існуючі в суспільстві базові цінності, орієнтуються на створення принципово нової системи).

За масштабами лідерство може бути загальнонаціональним, регіональним, певного класу, соціальної групи.

«Чисті» типи лідерів зустрічаються рідко: поєднуються риси кількох типів. Але домінування у поведінці певних якостей дозволяє віднести їх до певного типу.

Функції політичних лідерів розрізняють в залежності від ситуації, в якій їм доводиться діяти.

В умовах надзвичайної ситуації важливими є такі функції:

- функція постановки діагнозу (аналіз ситуації, що склалася);
- функція розробки програми дій;
- функція мобілізації країни на виконання прийнятої програми.

В умовах відносної стабільності виділяють такі функції:

- функція артикуляції (вираження інтересів спільності людей, на лідерство в якій лідер претендує);
- новаторська функція (продукування нових, конструктивних ідей соціального устрою);
- інтегративна функція (згуртування всіх соціальних спільностей задля підтримки цілісності і стабільності суспільства, громадянського миру і злагоди);
- організаторська функція (втілення в конкретні дії завдань, які стоять перед суспільством і відображені у програмі лідера);
- комунікативна функція (забезпечення зв'язку між політичними інститутами й масами, між окремими політичними інститутами).

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть основні теорії еліт і розкрийте їхню сутність.
2. Більшість авторів вважають, що існують дві основні системи відбору еліт: система "гільдій" і "антрепренерська". Назвіть переваги й недоліки кожної з них.
3. Порівняйте між собою еліту «левів» і еліту «лисів» (за В.Парето).
4. Опишіть механізм циркуляції еліт, запропонований В.Парето.
5. Розкрийте сутність «залізного закону олігархії». Як Р.Міхельс ставився до демократії?
6. Які якості повинні бути у політичного лідера для виконання ним своєї ролі у суспільстві?
7. Які класифікації політичних лідерів Ви знаєте?
8. Назвіть основні функції політичних лідерів.

ТЕМА: Вибори та виборчі системи

План

1. Вибори : поняття, класифікація.
2. Принципи виборчого права. Абсентеїзм і його причини.
3. Основні стадії виборчого процесу.
4. Типи виборчих систем.
5. Виборча система України.

Основні поняття: абсентеїзм, виборча система, виборче право, виборчий поріг, електорат, змішана виборча система, імпічмент, мажоритарна виборча система, пропорційна виборча система, ценз.

Методичні рекомендації до вивчення теми:

1. Вивчення першого питання передбачає чітке оволодіння необхідним понятійним апаратом: «вибори», «виборче право» (активне і пасивне), «виборець», «електорат» тощо. Слід уявити, що вибори – це один із способів формування органів влади, найбільш адекватний спосіб волевиявлення народу й необхідна умова демократії. Для всебічного усвідомлення сутності виборів треба визначити основні критерії їх класифікації (територія, предмет обрання, причини проведення, правові наслідки та ін.). Залежно від цих підстав необхідно охарактеризувати різні варіанти типології виборів, які бажано супроводжувати прикладами із сучасного політичного життя. З метою повного розкриття питання слід звернути увагу також на характеристику головних функцій виборів.

2. Друге питання теми присвячене загальним принципам виборчого права, визнаним світовим співтовариством. Обов'язкової характеристики потребують принципи періодичності, альтернативності, прозорості, обов'язковості виборів. Під час аналізу принципу загальності виборчого права слід зупинити увагу на характеристиці цензових обмежень: виділити різні види цензів (осілої, громадянства, статі, віку, майна тощо), навести відповідні приклади. Важливо усвідомити, що пом'якшення цензових обмежень веде до ствердження загального виборчого права в світі. Необхідно також розкрити зміст принципів рівності прав виборців і кандидатів, добровільного голосування і гарантії таємниці голосування. З огляду на актуальність проблеми особливу увагу слід звернути на визначення поняття «абсентеїзм», виділити його причини та негативні наслідки.

3. Вихідним твердженням при вивченні питання є усвідомлення того, що вибори – це змінні у часі стадії єдиного процесу. Студентам необхідно виділити й охарактеризувати основні стадії виборчого процесу: призначення дати виборів (звернути увагу на статті 77 і 103 Конституції України), утворення виборчих округів і дільниць (уяснити поняття одномандатних і багатомандатних округів), створення виборчих органів, реєстрації виборців (охарактеризувати обов'язкову і добровільну форми реєстрації), висування і реєстрації кандидатів (звернути увагу на процес формування партійних списків і інститут грошової застави), передвиборчої кампанії зареєстрованих кандидатів (виділити засоби переконання виборців), проведення процедури голосування (визначити сучасні способи голосування, порівняти прямі й непрямі вибори) та ін.

4. Підготовку до цього питання слід розпочати з визначення поняття «виборча система» (у широкому та вузькому значеннях). Далі необхідно проаналізувати три основні типи виборчих систем: мажоритарну, пропорційну і змішану. Слід охарактеризувати різновиди кожної з систем,

виділити їх характерні риси, навести приклади країн з відповідними виборчими системами. Важливо усвідомити, що ідеальної виборчої системи не існує, бо кожна з них має свої сильні й слабкі риси. Підсумковим завданням з цього питання саме й є визначення переваг і недоліків різних типів виборчих систем, яке бажано оформити у вигляді порівняльної таблиці.

5. Оволодіння теоретичним матеріалом з попередніх питань дозволить студентам дати характеристику виборчої системи України, визначити її недоліки й переваги. Бажано розпочати дослідження питання з історії становлення української виборчої системи (з 1991 р.): виділити основні етапи еволюції й особливості виборів на кожному з них. Далі слід детально охарактеризувати сучасну виборчу систему, спираючись на положення чинного законодавства України. При цьому важливо пам'ятати, що на виборах Президента України та депутатів різних рівнів діють різні виборчі системи. На кінцевому етапі підготовки з цього питання студенти повинні поміркувати щодо напрямів вдосконалення виборчої системи України.

Короткий виклад змісту лекції:

1. Вибори : поняття, класифікація.

Вибори - це спосіб формування органів державної влади або місцевого самоврядування, наділення повноваженнями посадової особи через волевиявлення громадян.

Виборець - особа, яка має право голосу.

Електорат (від лат. *elector* - виборець) – контингент виборців, які голосують за певну партію на виборах.

Залежно від підстав існують різні класифікації виборів.

За територіальною ознакою вибори бувають:

- загальнонаціональні (загальнодержавні), які здійснюються на території всієї країни;
- місцеві (локальні, комунальні): вибори до представницьких органів місцевого самоврядування.

За предметом обрання вибори можна класифікувати як:

- парламентські (вибори до Верховної Ради України);
- президентські;
- муніципальні (вибори до місцевих органів влади).

За причинами проведення вибори поділяють на:

- чергові - проводяться в разі закінчення строку повноважень;
- позачергові - проводяться в разі дострокового припинення строку повноважень;
- повторні - проводяться у випадках, коли вибори визнані недійсними або такими, що не відбулися;
- додаткові - проводяться для поповнення представницького органу, якщо з його складу вибув один або кілька членів;
- перші - проводяться в разі утворення нової адміністративно-територіальної одиниці.

За правовими наслідками вибори поділяють на:

- дійсні – проведені у порядку, визначеному Конституцією і відповідним виборчим законом;
- недійсні – проведені з порушеннями виборчого законодавства, які вплинули на підсумки виборів.

Головні функції виборів:

- артикуляції інтересів різних соціальних груп;
- мирного вирішення конфлікту між політичними суб'єктами, що претендують на владу;
- політичної соціалізації й мобілізації громадян;
- легітимації структур влади.

2. Принципи виборчого права. Абсентеїзм і його причини.

Виборче право – це система правових норм, які регулюють процес формування представницьких органів і обрання службових осіб.

У суб'єктивному значенні розрізняють:

- активне виборче право (право обирати)
- пасивне виборче право (право бути обраним).

Загальні принципи, що визнаються світовим співтовариством:

1. **Обов'язковість виборів:** вибори - єдино легітимний спосіб формування державної влади.

2. **Періодичність виборів:** гарантує змінність виборних осіб за підсумками голосування.

3. **Загальність виборчого права означає, що всі громадяни, які досягли віку соціально-політичної дієздатності, незалежно від статі, раси, національності, релігійних і політичних**

переконань, мають право обирати і бути обраними в органи влади.

Виборчий ценз - обмеження принципу всезагальності виборчого права додатковими умовами.

Види цензів: **віковий, майновий, осілої, громадянства, статі, грамотності**. Пом'якшення цензових обмежень веде до ствердження загального виборчого права в світі.

4. **Альтернативність вибору** передбачає наявність двох і більше претендентів на владу і змагальність між ними.

5. Принцип рівності виборців означає:

- рівну кількість голосів для усіх виборців. Найчастіше ця вимога виражена у формулі «одна людина - один голос»;
- від однакової кількості виборців повинна обиратися однакова кількість депутатів, що вимагає утворення приблизно рівних за чисельністю виборчих округів.

6. Принцип **рівності прав кандидатів**: всі кандидати повинні мати однакову можливість для висування, агітації, доступу до ЗМІ.

7. Принцип законності означає **дотримання закону** при проведенні виборів на усіх стадіях.

8. Принцип **добровільного голосування і гарантії таємниці голосування**. Громадянин має право не ходити на вибори. Тим самим він виражає своє ставлення до політичних процесів, що визначається словом **абсентеїзм**.

Абсентеїзм (від лат. absentia - відсутність) – ухиляння громадян від участі у виборах.

Причини абсентеїзму:

- загальна політична й соціально-економічна ситуація в країні;
- нецікавість конкретної виборчої кампанії (неяскраві кандидати, відсутність змагальності);
- низький рівень політичної культури;
- усвідомлення власного політичного безсилля;
- високий рівень недовіри виборців політичним інститутам.

Абсентеїзм має негативні наслідки:

1. вибори, на які з'явилася меншість виборців, не відображають реальної політичної картини;
2. через низьку активність виборців вибори можуть бути визнані такими, що не відбулися. В цьому випадку призначаються нові вибори, що значно збільшує витрати на організацію виборів.

Для боротьби з абсентеїзмом у багатьох країнах введений інститут обов'язкової участі у виборах, використовуються штрафи, передбачаються моральні санкції, навіть ув'язнення на певні терміни.

Засоби забезпечення таємниці голосування: відсутність нумерації бюлетенів; однаковість усіх бюлетенів; заповнення бюлетенів в ізольованих кабінах.

3. Основні стадії виборчого процесу.

Вибори – це змінні у часі стадії єдиного процесу. Виділяють кілька стадій виборчого процесу:

1. **Призначення дати виборів**. Дата виборів призначається уповноваженим органом (президентом, прем'єр-міністром) у відповідності з законодавством країни. В деяких країнах дата виборів прямо вказується у Конституції або в законі. В Україні день виборів призначається на вихідний день. Ст. 77 Конституції України: чергові вибори до Верховної Ради - в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень. Ст. 103 Конституції України: чергові вибори Президента - в останню неділю березня п'ятого року повноважень. Ст. 141 Конституції: чергові місцеві вибори - в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень відповідних рад та посадових осіб.

2. Утворення виборчих округів і виборчих дільниць.

Існує два типи виборчих округів:

- одномандатні – вибори проводяться лише на одне місце у всьому виборчому окрузі;
- багатомандатні - обирається кілька депутатів від округу.

Закон України «Про вибори народних депутатів України»: утворюється єдиний багатомандатний загальнодержавний виборчий округ, територією якого є вся Україна. Закон України «Про вибори Президента України»: утворюється єдиний загальнодержавний одномандатний виборчий округ. Територія України поділяється на 225 територіальних виборчих округів, які в свою чергу поділяються на виборчі дільниці.

3. Створення виборчих органів:

- центральні (Центральна виборча комісія - постійно діючий орган);
- окружні – діють у виборчих округах;

- дільничні – діють у виборчих дільницях.

4. Реєстрація виборців.

Форми реєстрації, що використовуються у сучасній практиці:

- обов'язкова (Україна, Росія): держава складає списки виборців на підставі свідчень про їх проживання на певній території;
- добровільна (США): виборці повинні самі зареєструватися на виборчій дільниці. Подібна практика негативно впливає на електоральну активність.

5. Висування і реєстрація кандидатів, формування партійних списків.

В Україні: політичні партії висувають кандидатів у депутати єдиним загальнонаціональним списком. Кількість кандидатів від політичної партії, внесених до списку, не може перевищувати половини конституційного складу Верховної Ради (450 осіб). Черговість розташування кандидатів у списку визначає політична партія. На виборах Президента – кандидати від політичних партій і самовисуванці.

Політична партія повинна внести грошову заставу на рахунок ЦВК у розмірі 2 000 мінімальних заробітних плат. Грошова застава повертається партіям, які взяли участь у розподілі депутатських мандатів. Вибори Президента України: кандидати вносять по 2 500 000 грн., повертають тим, кого включено до виборчого бюлетеня для повторного голосування (ст.49 Закону).

6. Передвиборча кампанія зареєстрованих кандидатів: робота кандидатів (партій) для переконання виборців у необхідності проголосувати за цього кандидата або активно підтримати їх партійний список. Кожна партія намагається розширити свій електорат.

Засоби переконання виборців у перевагах програм кандидатів: реклама в ЗМІ, агітаційна кампанія «від дверей до дверей», зустрічі кандидата з виборцями, листівкова і плакатна агітація, графіті, проведення різних акцій (мітингів, шоу, розповсюдження партійної символіки тощо). Порядок проведення передвиборчих кампаній у більшості країн детально регламентується законодавчими нормами. В усіх країнах, де проводяться вибори, діє загальне демократичне правило: у день виборів агітація за кандидатів забороняється.

7. Проведення процедури голосування.

Сучасні способи голосування: підняттям рук, на паперових бюлетенях, із застосуванням електронних машин шляхом натискування на кнопки або важелі, через Інтернет, поштою.

8. Підрахунок голосів.

9. Встановлення результатів виборів та їх офіційне оприлюднення.

10. Припинення діяльності територіальних виборчих комісій.

4. Типи виборчих систем.

Поняття «виборча система» використовують у двох значеннях:

- в широкому розумінні виборча система – це всі суспільні процеси і правила, пов'язані з виборами;
- у вузькому розумінні **виборча система** - це спосіб підрахунку голосів виборців і розподілу місць в органах державної влади між кандидатами (партіями).

Типи виборчих систем: **мажоритарна, пропорційна і змішана.**

Мажоритарна виборча система: В основі лежить принцип більшості (переможцем на виборах вважається кандидат, який набрав найбільше голосів). Використовується у більш ніж 80 країнах світу.

Різновиди мажоритарної системи:

1. мажоритарна система абсолютної більшості: обраним є той кандидат, який отримав більше половини голосів виборців, які брали участь у голосуванні (50% + 1 голос). Якщо жоден з кандидатів не набрав більше половини голосів виборців, проводиться другий тур, в якому беруть участь два кандидати, які домоглися кращих результатів, що дозволяє одному з них отримати більшість голосів (абсолютну або відносну) – Франція;
2. мажоритарна система відносної більшості: обраним є той кандидат, який отримав голосів виборців більше, ніж будь-який з його суперників. США, Канада, Велика Британія, Нова Зеландія;
3. мажоритарна система кваліфікованої більшості: обраним є той кандидат, який отримав дві третіх або три четвертих від загальної кількості поданих голосів. Нерезультативна, дуже рідко використовується (Чилі).

Пропорційна виборча система: передбачає голосування за списками партій. Кожна партія отримує у парламенті кількість мандатів, пропорційну кількості поданих за неї голосів. Виборчі

округи – багатомандатні (тобто від кожного округу обираються кілька депутатів). Пропорційна система з'явилася пізніше від мажоритарної, на початку XX ст. Поширена більш ніж у 50 країнах світу, у тому числі у 25 європейських (Австрія, Бельгія, Данія, Італія, Люксембург, Норвегія, Швеція, Україна та ін.)

Щоб уникнути представництва у парламенті дрібних партій, в багатьох країнах існує *виборчий поріг (бар'єр)* - найменша кількість голосів, яку повинна набрати партія для того, щоб бути допущеною до розподілу мандатів. Здебільшого цей мінімум складає 5% голосів виборців, хоча є відхилення від цієї цифри: від 1% в Ізраїлі до 10% у Туреччині (Україна – 3%).

Різновиди пропорційної системи голосування:

1. система з загальнонаціональними партійними списками (Ізраїль, Нідерланди, Україна) або система з регіональними партійними списками (Австрія, Іспанія, Греція тощо);
2. система звичайних списків (розташування прізвищ кандидатів у списку в алфавітному порядку) або система жорстких списків (розташування прізвищ кандидатів у списку в пріоритетному порядку);
3. система закритих списків (виборець голосує за партію і не може виразити свою перевагу окремим кандидатам, занесеним у партійний список) або система відкритих списків (дозволяє голосувати за партію і виражати перевагу комусь з її кандидатів, тобто виборці можуть змінити розташування кандидатів у списку).

Змішана виборча система - поєднання елементів пропорційної і мажоритарної систем, компроміс між ними: виборець отримує два бюлетені, одним з яких він голосує за особу, а другим - за партію.

Різновиди змішаної системи голосування:

1. лінійне змішування: одна частина парламенту обирається за мажоритарним, інша – за пропорційним принципом (Німеччина, Литва, Грузія, Словенія);
2. структурне змішування: одна палата парламенту обирається за мажоритарною системою, а інша – за пропорційною (Австралія, Польща).

Змішані виборчі системи часто застосовуються в тих країнах, де йде пошук і становлення виборчих систем або існує необхідність досягнення компромісу між принципом представництва у парламенті різних політичних сил та стабільністю сформованого ними уряду.

Ідеальної виборчої системи не існує. Кожна з них має свої переваги й недоліки.

5. Виборча система України.

Еволюція виборчої системи України (парламентські вибори):

1. до березня 1990 р.: мажоритарна виборча система абсолютної більшості в умовах тоталітарної політичної системи;
2. вибори 1990 та 1994 рр.: мажоритарна виборча система абсолютної більшості в умовах атомізованої партійної системи;
3. вибори 1998 та 2002 рр.: змішана (лінійна) виборча система:
 - 225 депутатів - за мажоритарною системою відносної більшості;
 - 225 депутатів - за пропорційною системою з 4% бар'єром;
4. вибори 2006 та 2007 рр.: пропорційна система із закритими жорсткими загальнонаціональними партійними списками (3% бар'єр);
5. вибори 2012 та 2014 рр.: змішана (лінійна) виборча система:
 - 225 депутатів - за мажоритарною системою відносної більшості;
 - 225 депутатів - за пропорційною системою з 5% бар'єром;

Вибори Президента України відбуваються за мажоритарною системою абсолютної більшості, у другому турі – відносної більшості. Вибори депутатів місцевих рад з 2015 р. відбуваються за пропорційною системою з відкритими списками. Вибори сільських, селищних, міських голів відбуваються за мажоритарною системою відносної більшості.

Україна наразі не знайшла оптимального варіанта виборчої системи.

Питання для самоконтролю:

1. За якими критеріями можна класифікувати вибори?
2. Що таке виборчий ценз? Які види цензів діють в Україні?
3. У чому полягають причини й негативні наслідки абсентеїзму?
4. Назвіть основні етапи виборчого процесу.

5. Які існують різновиди мажоритарної системи? Наведіть приклади країн.
6. У чому полягає суть, механізм, переваги та недоліки пропорційної виборчої системи?
7. Охарактеризуйте різновиди змішаної системи голосування.
8. Назвіть етапи еволюції виборчої системи України.

ТЕМА: Політична культура суспільства

План

1. Політична свідомість: поняття, структура, функції.
2. Політична ідеологія: поняття, типи (лібералізм, консерватизм, соціалізм, екстремізм).
3. Політична культура: зміст і структура.
4. Типи політичної культури та їх поширення у сучасному світі.
5. Політична свідомість та політична культура сучасного українського суспільства.

Основні поняття: екстремізм, менталітет, політична ідеологія, політична культура, політична свідомість, соціалізм, соціал-демократія, фашизм.

Методичні рекомендації до вивчення теми:

1. Важливість і актуальність теми пояснюється визначальною роллю політичної культури у формуванні характеру й особливостей конкретної політичної системи, політичного режиму, динаміки і спрямованості політичних процесів. Підготовка першого питання вимагає від студентів чіткого визначення сутності й специфіки поняття «політична свідомість», усвідомлення, що вона є однією з форм суспільної свідомості. Аналізуючи зміст політичної свідомості, важливо уникати помилкового однобічного його трактування (зведення до будь-якого з елементів). Студентам необхідно виділити (за різними критеріями) й охарактеризувати рівні політичної свідомості, звернути особливу увагу на порівняння буденного й політико-теоретичного рівнів (характерні риси, спосіб відображення). З метою повного розкриття питання слід дати характеристику компонентів політичної свідомості та пояснити значення терміну «менталітет».

2. Вивчення даного питання необхідно розпочати із визначення поняття «політична ідеологія», її ознак і функцій, виділення рівнів її функціонування. Також необхідно приділити увагу виникненню та розвитку різних політичних ідеологій, розкрити особливості їх формування, виділити провідні ідеї та назвати прізвища ідеологів. Підготовка другого питання передбачає надання характеристики сучасному стану та перспективам розвитку різних ідеологічних течій. Студенти повинні дати відповідь на питання про місце та значення політичної ідеології в політичній системі сучасної держави.

Логічним завершенням підготовки з цього питання має стати з'ясування особливостей розбудови ідеології в сучасній Україні та аналіз впливу ідеологічних течій на розбудову української державності.

3. Готуючись до третього питання, необхідно дати визначення таких понять, як «політична культура», «політична поведінка», «політичні стереотипи», «політичні традиції» та ін. Слід розглянути основні наукові підходи до вивчення змісту політичної культури, розкрити сутність та виділити головні елементи в структурі політичної культури. Варто детально охарактеризувати політичну поведінку як один із елементів культури, а також проаналізувати функції політичної культури. Спираючись на отримані теоретичні знання, студенти повинні виділити напрямки формування політичної культури на сучасному етапі суспільного розвитку.

4. Сучасна політична наука пропонує різні варіанти типології політичної культури. Перш за все, студентам необхідно звернути увагу на типологію, запропоновану Г.Алмондом та С.Вербою, охарактеризувати кожен з класичних типів політичної культури. Важливо уявити, що реальна політична практика продукує нові змішані типи політичної культури. Далі слід проаналізувати сутність і особливості інших відомих типологій політичних культур (замкнуті – відкриті, елітарні – масові тощо). За класифікаційні критерії варто взяти ідеологічний чинник, ступінь демократизму, тип поведінки у конфліктних ситуаціях та ін.

5. П'яте питання теми вимагає надання характеристики і з'ясування особливостей української політичної культури. Студентам треба визначити чинники, які впливають на формування політичної культури в Україні, та усвідомити ступінь її впливу на політичні процеси в країні.

Спираючись на здобуті знання, студенти повинні виділити характерні риси та з'ясувати особливості вітчизняної політичної культури. При дослідженні політичної культури українського суспільства студентам необхідно зосередити особливу увагу на визначенні її типу (за різними критеріями) та окресленні перспектив розвитку політичної культури в Україні.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте зміст та функції політичної свідомості.
2. Які існують рівні політичної свідомості.
3. Що таке політична ідеологія? Хто ввів у науковий обіг це поняття?
4. Які ідеологічні течії домінують на сучасному етапі?
5. Дайте визначення понять: лібералізм, консерватизм, соціалізм, фашизм.
6. Охарактеризуйте перспективи розвитку сучасних ідеологічних течій.
7. Що таке політична культура? Назвіть головні елементи її структури.
8. Які типи політичної культури виділили Г.Алмонд і С.Верба?